

Collectanus
Cartusiæ Vallis Iesuchristi

.MCCCCLIII.

Edició a cura de
Dom Bruno M. Gándara i Francisco M. Gimeno Blay
amb la col·laboració de Miguel Gimeno Ribes

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2009

*f*onts històriques valencianes

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

© Els autors, 2009

© Traducció de la Introducció, Laura Eliodoro, 2009

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2009

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Sant Bru, retaule major de la cartoixa de Portaceli,
de F. Ribalta, J. Ribalta i V. Castelló.

Oli sobre fusta i oli sobre llenç.

Museu de Belles Arts de València

Fotocomposició i maquetació: Publicacions de la Universitat de València

ISBN: 978-84-370-7482-5

Dipòsit legal: V-2422-2009

Impressió: Impremta Palàcios, Sueca

*E*studi introductori

1. PRESENTACIÓ

La Biblioteca Valenciana, compromesa amb la recuperació del patrimoni bibliogràfic i documental valencià, va adquirir l'any 2000¹ el llibre *Collectanus cartusiae Vallis Iesuchristi*, el text del qual s'edita en aquesta ocasió. Va ser copiat per Nadal Yvanyes, monjo cartoixà profès al monestir de Valldecríst, on va romandre fins a la seua mort, que s'esdevingué l'any 1464, com recorda l'obituari d'aquesta cartoixa. No és gaire abundant la informació de què es disposa en l'actualitat sobre l'esmentat copista. No obstant això, gràcies a aquest estudi, s'han obtingut notícies fonamentals relatives a moments clau de la seua vida, com es veurà més endavant.

Gairebé amb tota seguretat, l'exclaustració del convent cartoixà va concloure una llarga història d'acumulació de llibres, destinats a satisfer les necessitats espirituals, teològiques, filosòfiques i, sobretot, litúrgiques de la comunitat religiosa de Valldecríst. De la mateixa manera que altres importants centres del clergat regular, la comunitat religiosa va veure com el seu arxiu i biblioteca, pacientment constituïts, zelosament custodiats i transmesos en herència de generació en generació, desapareixien com a unitat, es desmembraven i s'escampaven de manera incoherent en diversos arxius i biblioteques, quan no desapareixien de resultes d'accions destructives o d'actuacions inconscients, ignorants del valor cultural que el temps els havia conferit. Així doncs, els fons bibliogràfic i documental de Valldecríst van anar a parar tant a les institucions públiques (Biblioteca Provincial de Castelló, Arxiu del Regne de València, Archivo Histórico Nacional de Madrid²), com a les col·leccions privades, els propietaris de les quals van adoptar compor-

¶ ¹ Cf. València. Biblioteca Valenciana. Arxiu, Expedient 15/99 (expedient núm. 22/00), i, més concretament, l'informe de la Sra. Francisca Aleixandre Tena, cap del Servei del Llibre,

Arxius i Biblioteques de la Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, de 9 de març del 2000. ¶ ² Cf. BEER, 1970, pp. 123-124. Resulta interessant, pel que fa a això, l'inventari de

taments diversos. Unes vegades es van guiar per l'ànim de lucre; altres, per contra, es van sentir animats per la salvaguarda del patrimoni bibliogràfic. Aquesta darrera circumstància la il·lustren perfectament, entre d'altres, el *Collectanus* de Valldecrist, actual manuscrit 688 de la Biblioteca Valenciana, i la còpia de la *Historia o Anales de la Real Cartuja de Valdecristo* del pare Joaquín Alfaura, conservada en l'actualitat a la biblioteca de la cartoixa de Portaceli. En la portada d'aquest últim, a més de la informació bibliogràfica corresponent, s'hi llegeix: «Al tiempo de la esclaus-tración de los religiosos en el año 1835 le recogió el Padre R. Solaz y Sebastián, entonces conrer de dicho monasterio, de quien lo heredó su sobrino D. Ygnacio Sebastián, esposo en 2ª nuncias de mi señora madre doña Margarita Montero».³ Així doncs, restituïda la comunitat cartoixana a *Portaceli* durant la primera meitat del segle xx, el propietari del manuscrit el va lliurar a aquest monestir.

Molts altres manuscrits van romandre en mans privades, com prova el *Collectanus* copiat per Nadal Yvanyes. Afortunadament, els seus propietaris van suscitar l'interès de la Biblioteca Valenciana perquè el compràs i, d'aquesta manera, ara es pot estudiar com a part del patrimoni bibliogràfic i documental dels valencians. Altres manuscrits no han tingut la mateixa fortuna i reposen ocults, desconeguts la majoria de les vegades als mateixos investigadors.

2. FRATER NATALIS YUANYES: *monachus professus Vallis Iesuchristi*

2.1 *El colofó del Collectanus*

Per sort, es coneix el nom del copista del manuscrit, la qual cosa, sens dubte, constitueix una excepció. Els cartoixans no solen mostrar la seua identitat i prefereixen mantenir-se en l'anonimat,⁴ guiats per la màxima: *Cartusia sanctos facit, non patefacit*,⁵ i també per l'afirmació de dom Guigo I, cinquè prior de la

béns elaborat el 3 de setembre de 1835, estant presents el senyor Joaquín Sebastián, alcalde d'Altura, i dom Teodoro Ruiz, prior del monestir de Valldecrist. *Vid.* València. Arxiu del Regne de València, *Clero*, sign. 4182, on es recullen notícies relatives tant a l'arxiu com a la biblioteca monàstica. ¶³ Cartoixa de Portaceli, València. Biblioteca. ALFAURA, 1658. ¶⁴ *Vid.* per exemple les obres CARTUJO, 1995, CHARTREUX, 1968 i CARTUJO DE AULA DEI-GÓMEZ, 1970. ¶⁵ «*Cur deinceps ex tot Dei servis, qui in dicto ordine floruerunt, pauci solemniter in album Beatorum,*

aut Sanctorum relati sint, quaeritur a nonnullis. Bonifacius Ferrarius carthusianus anno 1420 tractatum scripsit, Cur in ordine Carthusiense pauci canonizati sint, et miracula nulla publica fiant [...] Frequentiam e contrario miraculorum, intercessione Dei servorum, qui hunc Ordinem professi sunt mirifice extollit et narrat Theophilus Raynaudus, Operum tom. 9 in S. Brunone, punct. 10 § 2. num. 6 ubi tandem questionem propositus sic resolvit: Non tam sollicitus fuit Ordo Carthusianus multos sanctos patefacere, quam multos sanctos facere», cf. BENEDICTUS XIV, 1773, Liber I, c. 13, núm. 18.

Cartoixa, qui en el pròleg de les *Consuetudines Cartusiae* proposava als monjos *doceri magis quam docere*.⁶ En aquesta ocasió, però, un pare profès de la cartoixa de Valldecris (Altura, Castelló de la Plana) hi va deixar constància de la seua activitat com a copista, i no sols va anotar-hi el seu nom, sinó que a més es va assegurar de registrar-hi certes informacions que no resulta freqüent trobar en els colofons dels manuscrits medievals. Dom Yvanyes en concloure la transcripció⁷ hi va anotar:

*Ego frater Natalis Yuanyes, monachus professus Vallis Iesuchristi, ordinis Cartusiensium, incepti et perfeci istum Collectanum in domo Scale Dei. Et illo tunc eram ibi hospes, et solvebam pensionem meam, ideo dictus Collectanus est et erit Vallis Iesuchristi.*⁸ *Et perfeci dictum Collectanum in vigilia beate Lucie, virginis, anno Domini M° CCCC° LIII°.*

Deo gratias et beatissime virgini Marie.

Orate pro me peccatore.

La lectura del colofó es revela interessantíssima per les raons que tot seguit s'explicaran. Vegem. Dom Nadal Yvanyes va professar com a monjo de cor a la cartoixa de Valldecris, i l'any 1454 es va desplaçar a la cartoixa d'Escaladei, a Tarragona, amb la intenció de fer la còpia d'alguns llibres litúrgics, entre els quals es devia incloure el *Collectanus*. Allí degué romandre mentre conclouia la seua tasca, cosa que va aconseguir, almenys en aquesta ocasió, la vespra de santa Llúcia, és a dir el 12 de desembre. Podria sorprendre el fet que dom Nadal Yvanyes es desplaçàs ni més ni menys que fins a Tarragona per copiar el llibre, sent que la cartoixa de Portaceli, situada a pocs quilòmetres de distància, disposava de biblioteca. No ha d'estranyar-nos aquesta circumstància, ja que la primitiva comunitat instal·lada a Valldecris, al juny de l'any 1385, procedia en la seua totalitat de la cartoixa d'Escaladei, com ho recorda —entre altres— dom Joaquín Alfaura: «*nova ducta colonia ex cartusia Scalae Dei per patres commissarios D. Ioannem Bergam illius Domus priorem et D. Simonem de Castellet, priorem domus Portæ Cœli. Hanc coeperunt inhabitare die 8 iunii anni 1385*».⁹ I a aquesta comunitat van recórrer, en diverses circumstàncies, per obtenir-ne llibres o altres objectes.

A Escaladei, va trobar-hi dom Nadal Yvanyes models per copiar i transcriure. Amb tota seguretat, aquest *Collectanus* no sols reproduceix una determinada textualitat, sinó que, fins i tot, va poder reproduir la *mise en page* de l'antígraf que va fer servir per elaborar el present manuscrit. Llevat de la miniatura i de les orles, la resta devia ser practicament igual. Més difícil resulta esbrinar l'autoria de la decoració completa del llibre. Hi ha la possibilitat que el mateix pare s'ocupàs,

¶⁶ Cf. *Consuetudines cartusiae, apud AUX SOURCES DE LA VIE CARTUSIENNE*, 1965, pp. 12-13.

¶⁷ En el f. 238v. ¶⁸ *et solvebam pensionem meam,*

ideo dictus Collectanus est et erit Vallis Iesuchristi, afegeix en el marge esquerre. ¶⁹ Cf. ALFAURA, 1670, p. 88.

una vegada conclusa la transcripció, de l'aspecte iconogràfic, la qual cosa podria desprendre's del perfecte *perfecti*, si fa al·lusió tant al text com a la decoració. En aquest cas, Nadal Yvanyes seria copista i miniaturista alhora. Hi ha una segona possibilitat: conclusa la còpia, el monjo torna a la casa de professió i, una vegada allí, cerca entre els miniaturistes actius (al monestir mateix, a Sogorb o a València) algú que culmine l'obra inconclusa. La proximitat entre els motius florals emprats en les orles i els utilitzats en el llibre d'hores dels marquesos de Dosaigües,¹⁰ situa la decoració del *Collectanus* als tallers valencians en actiu durant la segona meitat del segle XV.

En aquest punt, convé reclamar l'atenció sobre el qualificatiu que el pare Yvanyes s'aplica a si mateix, en dir que era *hospes* d'Escaladei quan feia la còpia del llibre. Allí hostatjat, allotjat en la comunitat, hi va iniciar i va concloure la tasca per a la qual s'hi havia desplaçat, i així va deixar constància en el colofó. Conclòs el text, ell mateix va advertir que podria qüestionar-se la propietat del susdit manuscrit. I, amb la intenció d'evitar discussions i litigis a propòsit de la propietat del llibre, va afegir-hi una nota, al marge esquerre, amb una crida per integrar-la en el text, situada després de la paraula *hospes*. En l'escoli marginal, ell mateix va precisar que havia sufragat totes les despeses ocasionades pel seu allotjament («et solvebam meam pensionem»), perquè tal vegada de la seua condició de *hospes* es podia pensar que la còpia realitzada pertanyia a Escaladei. Resolt l'assumpte, diguem-ne, econòmic, el manuscrit pertanyia a Valldecríst, com ell mateix es precipita a proclamar a continuació de l'adverbi *ideo*, on afirmava que és i serà de Valldecríst («est et erit Vallis Iesuchristi»). Pertany i pertanyerà a aquest monestir per sempre, no sols perquè dom Nadal Yvanyes va professar-hi, sinó perquè possiblement va ser aquest monestir el que li va procurar tot el que necessitava per dur a terme la còpia. D'aquesta manera, Valldecríst es faria càrrec de les despeses derivades de l'adquisició de tots els materials necessaris, començant pels fulls de pergamí que ell tallaria i prepararia dibuixant-hi la caixa d'escriptura, del disseny de la qual han conservat restes quasi tots els fulls.

2.2 *Qui era Natalis Yvanyes?*

La informació que s'ha pogut recuperar relativa a dom Nadal Yvanyes resulta més aviat escassa. No obstant això, s'han pogut localitzar els moments més importants de la seua vida religiosa. La secció de Clero de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid ha conservat un llibre titulat *Libro de profesiones de la cartuja de Valdecristo*;¹¹ el registre número 34 del qual conté la còpia següent del document de professió:

¶ ¹⁰ Palma de Mallorca. Biblioteca Bartolomé March, ms. 103-V 1-3, cf. GIMENO BLAY, 1993.

¶ ¹¹ Madrid. Archivo Histórico Nacional. Secció: Clero, llibres, ms. 2623.

*Sub eodem Patre Domino Ioanne Sancio, priore 4°.*¹²

Ego, frater Natalis Yuañez, promitto stabilitatem et obedientiam, et conuersionem morum meorum, coram Deo et Sanctis eius et reliquiis istius heremi, quæ constructa est ad honorem Dei et beatæ semper virginis Mariæ, et beati Ioannis Baptistæ in præsentia D. Ioannis Sancii, prioris.

*Obiit anno 1464.*¹³

Aquest document facilita informació addicional a la que se'n disposava, ja que desvela el nom del prior, Juan Sanz, i l'any de la mort, 1464. I corrobora allò que s'ha afirmat en el colofó; és a dir, que era monjo profés de Valldecrisp («*monachus professus Vallis Iesuchristi*»¹⁴).

El pare Joaquin Alfaura, coneixedor del llibre, també es va referir als dos moments clau de la vida religiosa de Nadal Yvanyes; això és, a la data d'ingrés en la religió de la Cartoixa i a la data de l'òbit. Pel que fa a la primera, diu el pare Alfaura:

Luego el Padre Don Juan Sans comenzó a poblar la Casa de nuevos sugetos y en todos quatro años que fue prior dio la profesión para monjes a Don Bernardo Fontova, cuya vida escriuiremos a su tiempo, a Don Nadal Yuañez, a Don Andrés Martín, a Don Juan Jordá y a Don Antonio Palomar. Para frayles a fray Gil Muñoz, a fray Juan de Gamicans, a fray Pedro Castellví y a fray Juan.¹⁵

El pare J. Alfaura en el capítol 34,¹⁶ núm. 322, deia:

Este mismo año, día de la gloriosa santa María Madalena dio el P. Prior Don Pedro Andrés la profesión para frayle a fray Andrés Sancho. El año 1464 murieron quatro religiosos que fueron Don Nadal Yuañez, Don Miguel Thomás, Don Miguel Mesquita diacono, ...¹⁷

Dom Roch Ausseil va corregir, erròniament, la data de la defunció del pare Nadal Yvanyes i hi va proposar la data de 1467, en confeccionar el necrologi de Valldecrisp (34. D. Noël Ivanez + 1467).¹⁸

¶¹² *Sub eodem Patre Domino Ioanne Sancio priore 4°*, en el marge. ¶¹³ Madrid. Archivo Histórico Nacional. Secció: *Clero*, llibres, ms. 2623, núm. 34. La transcripció que edito me la va proporcionar D. Luis Miguel de la Cruz Herranz, cap de la secció de Clero, cosa que li agraeisc sincerament. ¶¹⁴ València. Biblioteca Valenciana, ms. 688, f. 238v. ¶¹⁵ ALFAURA, 1658, capítol 24, núm. 226; SIMÓN AZNAR, 2005, p. 128. Sobre l'activitat intel·lectual del pare ALFAURA, *vid.* CARTUJO DE AULA DEI-GÓMEZ, 1970, pp. 30-31. ¶¹⁶ AL-

FAURA, 1658, capítol 34, núm. 322 «En que se acaba de tratar lo que toca al P. Prior Don Pedro Andrés y de cómo le sucedieron la primera vez Don Pasqual de San Juan y, la segunda, Don Gabriel Pesarach, y tratasse de las muertes y profesiones de algunos religiosos». ¶¹⁷ ALFAURA, 1658, cap. 34, i prenent-ho del pare ALFAURA, V. SIMÓN AZNAR afirma que va morir l'any 1464, sent «prior Dom Pedro Andrés (1459-1467)», cf. SIMÓN AZNAR, 2005, p. 141. ¶¹⁸ Cf. AUSSEIL, 1910, p. 46.

Nadal Yvanyes no sembla haver ocupat cap càrrec de responsabilitat durant la seua vida conventual. De moment, la investigació que s'ha dut a terme no n'ha proporcionat informació. Ara bé, això no és impediment perquè en el futur pugua localitzar-se.

★ ★ ★

En aquesta ocasió, no s'ha conservat el document de professió original i autògraf escrit de dom Nadal Yvanyes; encara que, com s'ha dit, se'n conserva una còpia. Com s'ha avançat anteriorment, aquest document constitueix una peça clau en la vida monàstica del nou pare, ja que representa el seu compromís formal davant la comunitat, raó per la qual Guigo I en les *Consuetudines Cartusiae* en proposava la redacció autògrafa, que només pot delegar-se en una altra persona en cas de desconeixement de l'escriptura (*«et tunc vel ipse vel alius, si scribere nescit, hanc ei professionem scribet»*).¹⁹ Aquesta circumstància, però, no era la més freqüent entre els pares de cor, com posa en relleu dom I. Le Masson, comentant aquest passatge de les *Consuetudines*, ja que contraposa el desconeixement de l'escriptura a la condició de monjo de cor i afirma que aqueixa circumstància l'inhabilita per al sacerdoci:

«Núm.- 5. Vel alius si scribere nescit. *Id intelligendum est non de totali scribendi imperitia; nam qui scribere nescisset ineptus ad clericatum fuisset, ad quem apti esse debebant omnes, qui ad statum monachorum admittebantur*».²⁰ El desconeixement a què s'hi al·ludeix, el concreta amb gran precisió dom S. Autore quan afirma que el novici «il n'est pas encore un calligraphe».²¹ El text formulari de la professió s'ha mantingut invariable al llarg del temps. El seu tenor és el següent:

*Ego, frater ille, promitto stabilitatem et obedientiam, et conuersionem morum meorum, coram Deo et Sanctis eius et reliquiis istius heremi, quae constructa est ad honorem Dei et beatæ semper virginis Mariæ, et beati Ioannis Baptistæ in præsentia domni illius, prioris †.*²²

El text de la professió es llegeix davant la comunitat, una vegada que l'oficiant li ha vestit la cogulla que substitueix la capa novicial. El novici llegeix el document de professió i el diposita a l'altar. Les *Consuetudines* descriuen aquest

¶ ¹⁹ Cf. CONSUECUDINES, cap. XXII, col.l. 685; LE MASSON, 1894, p. 89. La versió castellana del text pot llegir-se en CARTUJO, 1995, p. 327. ¶ ²⁰ Cf. CONSUECUDINES, cap. XXII, 5 i comentari en col.l. 685, LE MASSON, 1894, p. 90. ¶ ²¹ Cf. AUTORE, 1923, col.l. 2301. Una valoració, des de l'òptica de la història de la cultura escrita, d'aquesta particular circumstància del document de professió pot consultar-se en GIMENO BLAY, 1983, p. 12.

¶ ²² CONSUECUDINES, cap. XXIII: *Professio novitii*, col.l. 685-686, AUX SOURCES, 1967, pp. 403-415 («Yo, fray N., prometo estabilidad y obediencia y conversión de mis costumbres, delante de Dios y de sus Santos y de las reliquias de este yermo, que está construido en honor de Dios y de la Bienaventurada siempre Virgen María y de San Juan Bautista, en presencia de Dom N., Prior», cf. per a la traducció CARTUJO, 1995, p. 327).

solemne moment de la manera següent: «*sicque ad cornu accedens altaris, professionem suam aperte et distincte, audientibus omnibus, legit*». ²³ Davant la comunitat expectant (*audientibus omnibus*), el novici llegeix la seua professió de manera clara i precisa (*aperte et distincte*), i fa conèixer així a tota la comunitat monàstica el seu compromís amb la religió de la Cartoixa. De la mateixa manera, en algun moment durant el priorat de dom Juan Sanz, dom Nadal Yvanyes degué llegir davant la comunitat de Valldecríst la seua professió com a religiós cartoixà. I, així, el monestir disposava d'un excel·lent escrivà, que devia dedicar algunes de les seues hores de feina a la cel·la a copiar llibres; per a la comunitat o per a l'ús individual dels monjos.

No se sap res respecte al període de formació cal·ligràfica de Nadal Yvanyes. No se sap si ja coneixia els amagatalls de la cal·ligrafia abans del seu noviciat i professió, o si va ser al monestir de Valldecríst on va aprendre'n i es va dedicar a copiar llibres. El manuscrit mostra un consumat copista de qualitat excepcional que empra amb elegància la gòtica textual tardana de formes arrodonides, àmpliament difosa com a escriptura dels manuscrits litúrgics de la fi de l'edat mitjana. L'ús d'aquesta es va allargar durant molt de temps, com testimonien els cantorals d'època moderna, fins i tot va arribar a ser un dels models proposats pels primitius cal·lígrafs hispans, com ara Juan de Iciar. ²⁴

2.3 *Un destí: Escaladei; un objectiu: un Collectanus*

Així doncs, disposant d'un cal·lígraf excepcional i necessitant llibres per al correcte exercici de la litúrgia cartoixana, només faltava localitzar el text desitjat. Per tot això, no resulta difícil justificar el viatge que va dur a terme Nadal Yvanyes fins a Escaladei per copiar el *Collectanus*. Durant els primers anys d'existència de la cartoixa de Valldecríst, la comunitat anava escassa de llibres, no sols per a la formació dels monjos, sinó també per a la litúrgia de les hores i la celebració eucarística. I tot això a pesar del suport incondicional de la monarquia, és a dir, de Pere IV el Cerimoniós i dels seus dos fills, Joan i Martí.

A pesar d'això, en el moment de l'exclaustració, l'any 1835, la cartoixa de Valldecríst posseïa una nodrida biblioteca, que resulta parcialment coneguda gràcies a l'inventari de béns que es va fer a Altura el 3 de setembre de 1835 per Vicente Montero, delegat per José Belda Asensi, director de finances, «estando presentes don Joaquín Sebastián, alcalde de dicha localidad, y dom Teodoro Ruiz, prior». ²⁵ Segons aquest inventari, l'arxiu conventual havia patit greus pèrdues du-

¶ ²³ CONSUETUDINES, cap. XXIV: *Oratio super cucullam*, col·l. 689-690. ¶ ²⁴ Cf. YCIAR, 1553, especialment les planxes de *letra formada i letras*

de libros. ¶ ²⁵ València. Arxiu del Regne de València. *Clero*, sign. 4182, f. 146-204; cf. AUSSEIL, 1910, p. 60.

rant la invasió francesa, encara que no sembla que succeís el mateix als llibres conservats a les diverses dependències del monestir. L'esmentat registre es refereix a dos llocs en què van localitzar llibres: la «librería común del monasterio», on hi havia «mil trescientos cuarenta y nueve volúmenes de varios tamaños y la mayor parte de las obras incompletas»,²⁶ i entre els objectes de culte de l'església major, on van localitzar «ochenta y cinco libros de rito²⁷ cartujo, [y] cincuenta y dos cuadernos para el oficio de varias festividades».²⁸ No s'hi esmenta la presència de llibres en cap altra dependència, com la capella de sant Martí, les cel·les dels pares de cor o les dels germans conversos. A aquells que van elaborar l'inventari no els interessava més que el nombre total de volums existents i, a excepció del prior, tampoc el contingut d'aquests.

Entre la fundació de la cartoixa, que es va efectuar el 1385, i l'exclaustració van transcórrer quatre-cents cinquanta anys. Durant aquells anys, s'havien acumulat al recinte monàstic 1.349 volums, segons s'ha dit. No hi ha dubte que al llarg del temps les modalitats d'adquisició dels volums van ser múltiples i variades: regals, donacions, adquisicions i còpies elaborades pels mateixos frares, van enriquir notablement la cartoixa.

Resultaria de gran importància i interès localitzar i editar el catàleg de llibres atresorats durant els quatre-cents cinquanta anys de vida monàstica a Valldecris. La participació reial en la dotació inicial del monestir ha permès reconstruir els primers passos de la creació de la biblioteca monàstica. Es pot conèixer, gràcies a la correspondència mantinguda entre els membres de la família reial i les autoritats cartoixanes, la penúria dels primers moments, la complexitat i la dificultat en la provisió dels llibres necessaris, la dilació en la compra, la temàtica que interessava a la comunitat i als qui la dirigien intel·lectualment i espiritualment.

Al principi, és a dir el 1385, la primera comunitat degué traslladar-se —des d'Escaladei— proveïda únicament amb l'indispensable. Cadascun dels monjos de cor amb els seus efectes: un *liber horarum*, un *Breviarium*, algun exemplar manual de la Bíblia,²⁹ i poca cosa més. Acompanyant els efectes personals, es degueren incloure també els llibres d'oració, presos en préstec de la casa mare, Escaladei, o regalats per aquesta a la comunitat desplaçada a Valldecris. El futur prior, dom Juan Berga,³⁰ o qui va ser el primer procurador, dom Bernat Çafàbrega, es degueren ocupar, al seu torn, de traslladar les coses necessàries per al desenvolupament de la vida conventual i, especialment, allò relatiu a la celebració litúrgica: ornaments i vasos sagrats.

Provarien suficientment aquesta hipòtesi les cartes que l'infant Martí va adreçar el 20 de maig de 1386, transcorregut a penes un any des de la fundació de

¶ ²⁶ València. Arxiu del Regne de València. *Clero*, sign. 4182, f. 187r. ¶ ²⁷ *ritu*, en l'original. ¶ ²⁸ València. Arxiu del Regne de València. *Clero*, sign. 4182, f. 190r. ¶ ²⁹ En aquest moment, bé pogueren haver-hi usat alguna de les versions de la

Bíblia difoses a partir de la Universitat de París i emprades especialment pels predicadors medievals, cf. BRANNER, 1977, i PETITMENGIN, 1990. ¶ ³⁰ Cf. ALFAURA, 1658, cap. 8; AUSSEIL, 1910, pp. 6-13.

la cartoixa, al prior del monestir *Vallis Benedictionis Ville Nove*,³¹ en les quals li comunica que ha encarregat al prior de sant Pol de Mar l'adquisició de determinats llibres necessaris per a Valldecríst («*quibusdam libris nobis et domui Vallis Iesuchristi per nos noviter constructe necessariis*»³²). El document va acompanyat d'un memoràndum amb els llibres que havia de comprar fra Guillem Gralla a Avinyó («Memòria sia d'açò que fra Guillem Gralla ha a fer per lo senyor infant a Vinyó»³³). La llista de llibres necessaris, que n'inclou un total de vint-i-set, resulta interessantíssima, ja que hi especifica els que considera indispensables. L'elenc és el següent:

Primerament [1] *Liginder*, per a les lçons a metines dominicals, e un [2] *Santoral*.

Ítem, lo *residuum*³⁴ *dels Evangelis* [3], lo qual ligen en refretor.

Ítem, mitge dotzene de *Responsés* [4, 5, 6, 7, 8, 9] manuals, per a cantar al cor.

Ítem, *III manuals* [10, 11, 12], per a cantar a la missa.

Ítem, *II missals* [13, 14], per a les capelles e que sien complits.

Ítem, mitge dotzene de *Collectaris* [15, 16, 17, 18, 19, 20].

Ítem, *I martirologi* ab les *Epístoles*³⁵ *de sent Pal* [21] .

Ítem, los *Evangelis* [22], per a legir en lo col·loqui.

Ítem, *Passions de sants* [23], si'n trobe que'n compre.

Ítem, *II Breviaris* [24, 25] de lur orde.

Ítem, *epistola Augustini super Johannem*³⁶ [26].

Ítem, *Etsatxiel super Gregori*³⁷ [27].³⁸

Nou anys més tard, el 29 de setembre de 1395, des de Valldecríst,³⁹ dom Bernat Çafàbrega adreçava un memorial al rei Martí l'Humà, en el qual l'informava del progrés en l'edificació de les distintes dependències del monestir. Li notificava, així mateix, la necessitat que tenien de llibres adequats per a la vida contemplativa i, especialment, per a la litúrgia, com ell mateix exposa de manera contundent: «fem l'ofici divinal ab gran affany per fretura de llibres». ⁴⁰ Hi insisteix, més endavant, que necessiten missals per a les capelles («emperò havem defalimant de

¶ ³¹ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial*, reg. 2075, f. 46v, editat per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. I, doc. CCCLXXX, pp. 340-342. ¶ ³² Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial*, reg. 2075, f. 46v, editat per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. I, doc. CCCLXXX, el passatge citat en les pp. 340-341. ¶ ³³ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial*, reg. 2075, f. 46v, editat per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. I, doc. CCCLXXX, p. 341. ¶ ³⁴ *Residium*, en l'original. ¶ ³⁵ *Apístoles*, en l'original. ¶ ³⁶ Potser es tracta de: *In Ioannis epistulam ad Parthos tractatus X*, cf. CLAVIS PATRUM

LATINORUM, 1961, núm. 279, p. 73. ¶ ³⁷ Potser es tracta de les *Homiliae in Ezechielen* del papa Gregori Magne, cf. CLAVIS PATRUM LATINORUM, 1961, núm. 1710, p. 376. ¶ ³⁸ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial*, reg. 2075, f. 46v, editat per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. I, doc. CCCLXXX, p. 341. ¶ ³⁹ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, pp. 342-345. ¶ ⁴⁰ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, p. 344.

missals»⁴¹). En aquesta ocasió, fra Bernat explica al rei que els llibres que necessiten són: «Responsers et Officiers, notats de Nova Lux, e I Missal e lo libre de la Bíblia on és lo Testament Novell, car en la Bíblia gran nostra no y és».⁴² Ni tan sols disposaven d'un exemplar complet de la Sagrada Escripura. El procurador comunica al rei que el manuscrit que ells posseeixen és incomplet, ja que només conté l'Antic Testament. Podia tractar-se d'un exemplar enquadernat en dos volums com passava sovint.⁴³ El manuscrit sol·licitat, és a dir el Nou Testament, tal vegada s'havia perdut o deteriorat, en cas d'haver arribat a Valldecris entre els efectes traslladats per la primera comunitat; va poder quedar-se fins i tot oblidat a Escaladei. Fra Çafàbrega es refereix a aquest volum com la *Bíblia gran nostra*. A pesar de ser de gran format, però, no hi podien llegir els monjos d'avançada edat, com ell mateix s'afanya a recordar, justificant, d'aquesta manera, la sol·licitud de llibres formulada («e havem a legir en una Bíblia prima on no poden legir los vells»⁴⁴).

Tot sembla indicar que els textos del Nou Testament els devien llegir en algun exemplar íntegre, en el qual les lletres de mòdul relativament petit dificultaven la lectura d'alguns monjos. Potser la que llegien era una Bíblia portàtil, de butxaca, traslladada el 1385. Aquestes Bíblies, d'origen parisenc —com ja s'ha indicat—, contenien la Sagrada Escripura al complet i les pàgines, escrites amb una gòtica textual a doble columna, presentaven un text molt compacte (oscil·laven entre 40 i 45 línies per columna) i infestat d'abreviatures, la lectura del qual probablement provocava fatiga entre les persones majors.⁴⁵

Per a fra Bernat Çafàbrega, la dotació de llibres no podia limitar-se als llibres bíblics i litúrgics. La biblioteca del monestir havia de procurar-se altres textos amb què formar els monjos. Per aquesta raó avança al rei que hi seran igualment benvinguts altres llibres relacionats amb la teologia, el dret, la gramàtica, etc. («si alguns bons llibres ecclesiàstics o de theologia e I Catholicon e I bel Decret o altres coses que pogués servir per aquest vostre monastir»⁴⁶).

¶ ⁴¹ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, p. 344.

¶ ⁴² Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, p. 344.

¶ ⁴³ Aquesta situació la il·lustra perfectament la Bíblia vulgata, enquadernada en dos volums (actuals ms. 45 i 46 de la Biblioteca de la Universitat de València), amb els comentaris d'Hug de Sant Car, que el papa Benet XIII va regalar a sant Vicent Ferrer, quan aquest era el seu confessor, segons informa la nota manuscrita següent: «Ista Biblia, glosata et postillata per dominum Hugonem, cardinalem, est fratris Vincentii Ferrarii, ordinis predicatorum in sacra pagina magistri, quam sibi dedit sanctissimus in Christo pater dominus Benedictus, papa XIII^{us}, dum esset confessor suus», cf. València. Universitat de València. Biblioteca General i His-

tòrica, ms. 45, f. 1r; el ms. 46 incorpora també l'esmentada nota manuscrita al començament, vegeu la descripció de tots dos en GUTIÉRREZ DEL CAÑO, 1913, vol. I, núm. 227, pp. 87-88 i làmina VI entre les pàgines 88-89; i GIMENO BLAY, 1992, pp. 69-75. ¶ ⁴⁴ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial, Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, p. 344. ¶ ⁴⁵ Les característiques formals adoptades per les bíblies parisenes, de la segona meitat del segle XIII, poden estudiar-se a través del ms. 304 de la Biblioteca de la catedral de València, conegut com la Bíblia de sant Vicent Ferrer, cf. València. Biblioteca i Arxiu de la Catedral, ms. 304, cf. la descripció en OLMOS CANALDA, 1943, p. 216; GIMENO BLAY, 1992. ¶ ⁴⁶ Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria Reial, Cartes reials* Joan I, núm. 904, editada per RUBIÓ Y LLUCH, 1908-1921, vol. II, doc. CCCLV, p. 344.

És possible que les denúncies derivades de l'absència de llibres tinguessen, en el seu moment, continuïtat i donassen lloc a altres memorials que es desco-neixen de moment. Això no obstant, aquest sembla el context que ajuda a com-prendre tant la intervenció del cal·lígraf i monjo fra Nadal Yvanyes, com el seu desplaçament a Escaladei. Va optar per la cartoixa tarragonina, a pesar de la proxi-mitat de Portaceli, no inconscientment, sinó per extraure'n els textos que ne-cessitaven tant ell com la comunitat. Així doncs, l'any 1454, seixanta-nou anys després de la fundació i cinquanta-nou després del memorial de dom Çafàbrega, convergien tres elements clau:

1. la necessitat continuada de procurar-se llibres per a la vida conventual cartoixana, i per fer-ne còpies posteriors;
2. l'existència a Valldecris d'un excel·lent cal·lígraf, Nadal Yvanyes, monjo profès d'aquesta casa; i
3. una cartoixa on localitzar els textos necessaris i amb la qual es mante-nien vincles molt estrets: Escaladei.

★ ★ ★

Quan dom Nadal Yvanyes, amb el consentiment de dom Antoni Oliver, prior de Valldecris,⁴⁷ es va traslladar a Escaladei, amb la intenció d'escriure el *Co-llectanus*, hi va acudir proveït amb tots els utensilis per portar a cap la seua comesa. Els edificis de l'orde dels cartoixans no han destinat espais *ad hoc* per a la còpia de llibres, com a *scriptorium*. A més, atès que en la vida del monjo predomina el temps de soledat, a la cel·la, les *Consuetudines Cartusiae* van tenir en compte que el monjo que tingués aptituds com a cal·lígraf, dedicàs una part del seu temps a copiar els llibres necessaris per a la litúrgia cartoixana. Per aquesta raó, en el capítol XXVIII, en descriure els utensilis de la cel·la, va incorporar-hi tots els que en altres monestirs es trobaven a l'*scriptorium*, és a saber:

*2. Ad scribendum vero scriptorium, pennas, cretam, pumices duo, cornua duo, scalpellum unum, ad radenda pergamina novaculae sive rasoria duo, punctorium unum, subulam unam, plumbum, regulam, postem ad regulandum, tabulas, graphium.*⁴⁸

D'aquesta manera, els qui sabien escriure *pulchre*, amb l'elegància cal·ligrà-fica oportuna, es dedicarien a copiar llibres per al monestir. El conjunt d'objectes i d'instruments esmentats ha merescut un ampli i erudit comentari per part de

¶ ⁴⁷ Cf. ALFAURA, 1658, cap. 30; MORRO AGUILAR, 1893, p. 38. ¶ ⁴⁸ Cf. CONSUETUDI-NES, cap. XXVIII, 2; col·l. 693-694; LE MASSON, 1894, p. 97; AUX SOURCES, 1967, p. 483, així com l'extens comentari en les pàgines 483-487. La traducció castellana diu: «Para escribir (copiar

manuscritos): un escritorio, plumas, creta, dos piedras pómez, dos tinteros, una navaja, dos ras-padores para raer los pergaminos, un punzón, una lezna, una plomada, una regla, una tablilla para pulir y reglar, tablillas de cera y un estilete», cf. CARTUJO, 1995, p. 330.

dom M. Laporte, amb motiu de l'edició i estudi de les fonts de les *Consuetudines*. Convé, en gran manera, cridar l'atenció sobre el primer objecte esmentat, és a dir, l'*scriptorium*. El pare Laporte proposa identificar-lo amb el moble, el pupitre, sobre el qual s'escrivia, tot i que podria tractar-se del maletí en què guardaven tots els instruments necessaris per al copista.⁴⁹ Si es tractava d'una caixa, les *Consuetudines* consideraven, indirectament, la possibilitat que el monjo es desplaçàs a un altre lloc a copiar llibres. Si es tractava d'un *neccessaire* en què es guarden i transporten els instruments de feina, dom Yvanyes, acompanyat amb el seu, es traslladaria a Escaladei per copiar el *Collectanus*.

No se sap, de moment, si va haver de preparar ell mateix les pells amb les quals es va confeccionar el llibre. Si hagués estat així, hauria necessitat dues navalles (*ad radenda pergamena novaculas sive rasoria duo*), per eliminar restes de la superfície del pergami, a més de la pedra tosca (*pumices duo*) i de pols de guix per allisar la pell (*cretam*). També hi hauria necessitat el bastidor en què col·locar la pell per adequar-la a les característiques de la pàgina (*postem ad regulandum*); un punxó (*punctorium unum*) amb el qual marcar la «foratura di guida»; un regle (*regulam*); una alena (*subulam unam*), o punxó metàl·lic utilitzat per perforar les pells i els cuirs, i emprat per tal de practicar els forats del quadern pels quals recorrerà finalment el cuir o el cànem en què s'enfilen els fulls que conformen el quadern. La rigidesa, pròpia del pergami, exigia l'ús d'algun element pesat que mantinguera ferma la superfície sobre la qual s'escrivia. I, per a aquesta finalitat, sembla destinar-se el *plumbum* que s'esmenta en les *Consuetudines*.

Així doncs, una vegada preparats els fulls, hauria començat a traçar la posada en pàgina copiada de l'antígraf del qual transcriurà el text. I per portar a terme aquesta nova fase, les *Consuetudines* li proporcionen plomes (*pennas*) i els tinters, dos en aquesta ocasió (*cornua duo*). El tallaplomes que s'hi esmenta (*scalpellum unum*), l'hauria fet servir tant per esmolar periòdicament les plomes, com per tallar els fulls de pergami. Es tracta d'un instrument fonamental, ja que la iconografia medieval representava normalment l'escrivent amb la ploma en una mà i l'*scalpellum* en l'altra. Així ho mostra, per exemple, el retaule de la Visitació (c. 1455-1460) atribuït al mestre de Sogorb.⁵⁰ Ací es representa sant Lluç quan escriu l'Evangeli (*Exsurgens Maria abiit⁵¹ in montana cum festinatione, in civitatem Jude: et intravit in domum Zacharie, et salutavit Elisabeth, Lc 1, 39-40*) proveït de *penna* i *scalpellum*. Al pupitre, a més, hi ha un tinter en forma de banya.

Les *Consuetudines* esmenten, encara, dos objectes propis de l'activitat del copista, això és, les *tabulae* i el *graphium*. Les primeres són les tauletes encerades

¶⁴⁹ Cf. AUX SOURCES, 1967, p. 484. L'inventari dels béns desamortitzats que pertanyien a Valldecris inclou també els que aquest monestir posseïa a la *Casa procura de València*, situada al carrer Serrans, núm. 1, a la sala prioral de la qual hi havia, entre altres coses, una *escrivania de pino*

pintada con cinco cajones, cfr. València. Arxiu del Regne de València. *Clero*, signatura 4182, f. 202v. Certament, en aquesta ocasió, es tracta del moble sobre el qual s'escriu, ja que incorpora calaixos.

¶⁵⁰ Cf. Sogorb. Museo Catedralicio, 1990, pp. 62-63. ¶⁵¹ *Habiit*, en l'original.

sobre les quals s'escrivia amb el punxó metàl·lic o amb un altre material dur, que permetia traçar-hi les lletres. En aquest moment, final de l'edat mitjana, però, aquests dos objectes ja no són imprescindibles per al cal·lígraf, llevat que s'entenguen les *tabulae* com el «bloc —notes ou l'aide— mémoire de l'époque».⁵²

★ ★ ★

Una vegada arribat a Escaladei i informat convenientment pel bibliotecari dels fons disponibles, degué seleccionar els textos que havia de transcriure segons les necessitats del monestir. Així, a la tardor de l'any 1453 o en els primers mesos de 1454, va tallar els pergamins i va preparar els quaderns per donar començament a la transcripció, que va concloure la vespra de santa Llúcia de l'any 1454, com ell mateix proclama en el colofó: «*Et perfeci dictum Collectanum in vigilia beate Lucie, virginis, anno Domini M^o CCCC^o LIII°*».⁵³ Es tracta d'una còpia d'excel·lent qualitat tècnica, com es descobrirà en analitzar materialment el manuscrit.

Dom Nadal Yvanyes, instal·lat a Escaladei, es va lliurar amb entusiasme i decisió a copiar el text desitjat. Tal vegada quan va preparar els folis, va copiar el text i el va decorar, tenia presents les paraules de dom Guigo I, cinquè prior general de l'orde de la Cartoixa, referides als llibres: «*Libros quippe tanquam sempiternum animarum nostrarum cibum cautissime custodiri, et studiosissime volumus fieri, ut, quia ore non possumus, Dei verbum manibus predicemus*».⁵⁴ En aquest punt, convé reclamar l'atenció sobre la frase *et studiosissime volumus fieri*, ja que ajuda a entendre l'acurada execució de dom Nadal Yvanyes. Guigo I associava la veu silent del text a la predicació del *verbum Dei* i, per aquesta raó, la mà que escriu assimila a la labor de còpia els valors que la segona epístola als Corintis 3, 6: *littera enim occidit, Spiritus autem vivificat*, atribueix a l'oralitat.

3. LIBROS ... STUDIOSISSIME VOLUMUS FIERI⁵⁵

La cura en l'elaboració del manuscrit va presidir la preparació de tots els seus elements. Fra Nadal Yvanyes va estar atent a l'adverbi, *studiosissime*, que li recordava de quina manera havia de procedir-hi. I així ho va fer. La primera cosa que crida l'atenció és l'enquadernació del llibre. Les cobertes de fusta (139 × 87 mm) folrades de cuir repujat mostren una sanefa exterior que envolta el conjunt, enriquida amb motius florals presents també en els quatre angles interiors. Al centre destaca un oval a l'interior del qual apareix representat un calvari amb tres creus.

¶ ⁵² Cf. AUX SOURCES, 1967, p. 486. ¶ ⁵³ València. Biblioteca Valenciana, ms. 688, f. 238v.

¶ ⁵⁴ CONSUETUDINES, cap. XXVIII, 3, col·ls. 693-694.

¶ ⁵⁵ Cf. CONSUETUDINES, cap. XXVIII, 3, col·ls. 693-694.

Í ndex

<i>Estudi introductori</i>	7
1. Presentació	7
2. <i>FRATER NATALIS YANYES: monachus professus Vallis Iesuchristi</i>	8
3. <i>LIBROS ... STUDIOSSISIME VOLUMUS FIERI</i>	19
4. <i>ISTE COLLECTANUS</i>	27
5. <i>POST SCRIPTUM</i>	36
6. <i>INCEPI ET PERFECI ISTUM COLLECTANUM</i>	41
7. Bibliografia	43
<i>Collectanus Cartusiæ Vallis Iesuchristi</i>	
I. KALENDARIVM	55
II. ORACIONES	67
III. PSALTERIVM	71
IV. CANTICA	211
V. PSALMI PENITENCIALES	225
VI. LITANIE	227
VII. HYMNI	231
VIII. OFFICIO DE BEATA	251
IX. OFFICIUM MORTUORUM	265
X. PRECES COMUNES	273

*f*onts històriques valencianeS
41

bancaixa
el compromís social

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA